

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz · Rafał Michalczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa
Komentarz

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa.....	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

Wprowadzenie

Andrzej Grabowski

Kultura prawna jest swoistym środowiskiem prawa stanowionego. [...] Jest autonomiczna wobec władzy prawodawczej i upomina się o autonomię prawa. Zasady i reguły, które się na nią składają, chronią fundamentalne wartości prawa, takie jak pewność, jawność, zaufanie w stosunkach między prawodawcą a adresatami stanowionych przez niego norm oraz chronią zdolność prawa do kształtowania ładu społecznego. Jest zatem cennym dobrem. Wspólnota prawnicza, mimo że ją współtworzy, nie jest powołana, by tym dobrem dysponować, lecz by go strzec. Jesteśmy, jako prawnicy, przede wszystkim kustoszami kultury prawnej.

Sławomira Wronkowska¹

Bezpośrednią inspiracją dla przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań argumentów, toposów i rozumowań prawniczych, których rezultaty przedstawiamy w *Komentarzu*, jest teoria konstytucyjnego państwa prawa rozwijana w państwach kultury łacińskiej (Włochy, Hiszpania, państwa latynoamerykańskie), przede wszystkim przez teoretyków prawa (zob. np. STKPP) pod postacią doktryn pozytywistycznego i postpozytywistycznego konstytucjonalizmu oraz głoszącego tezy najbardziej radykalne – zdecydowanie antypozytywistycznego neokonstytucjonalizmu². Główny przedmiot tej teorii stanowi, wbrew jej nazwie, nie konstytucyjne państwo prawa jako takie, lecz szeroko pojmowane rozumowania prawnicze (nade wszystko interpretacyjne i walidacyjne)

¹ Wronkowska 2007: 15.

² Szerzej zob. Grabowski 2011, 2014; Gizbert-Studnicki, Dyrda, Grabowski 2016: 403n; Holocher 2017: 43n, oraz niżej, esej Holocher: 31n.

o charakterze operatywnym, a więc związane ze stosowaniem prawa, przy szczególnym uwzględnieniu roli odgrywanej w ich ramach przez obowiązujące normy konstytucyjne i wyrażane przez nie wartości. Tak określony przedmiot niewątpliwie wymaga prowadzenia badań interdyscyplinarnych, gdyż sama teoria prawa, a zwłaszcza teoria argumentacji prawniczej, nie wystarczy do realizacji celów poznawczych, które teoria konstytucyjnego państwa prawa sobie stawia; potrzebny jest udział dogmatyków prawa konstytucyjnego w tych badaniach. Dopiero wtedy można pokusić się o przedstawienie adekwatnego obrazu najistotniejszych argumentów i rozumowań prawniczych w konstytucyjnym państwie prawa. Obrazu, który – mamy nadzieję – przedstawia oddawany do rąk Czytelników *Komentarz* do 91 argumentów, toposów i schematów rozumowań prawniczych o różnorodnym charakterze, randze i zakresie.

Wizję konstytucji w tym nowym paradygmacie prawoznawstwa najtrafniej oddaje model aksjologiczny konstytucji pojmowanej normatywnie, wypierający w ostatnich dekadach dominujący wcześniej pozytywistyczny model deskryptywny konstytucji, również pojmowanej „jako norma” (Comanducci 2007: 44, 52n; por. Pozzolo 2019: 87n). W tej modelowej koncepcji, korespondującej ze zjawiskiem konstytucjonalizacji porządków prawnych (por. Guastini 2019), sztywna konstytucja, zawierająca – obok reguł – także zasady prawa („otwierające” systemy prawa na moralność), znajduje się na szczycie hierarchii źródeł prawa, oddziałując na cały system prawa jako *lex superior* (tj. ograniczając demokrację rozumianą jako rządy większości, m.in. dzięki sprawnie działającej kontroli konstytucyjności legislacji parlamentarnej) i jako podstawowa wskazówka dla prokonstytucyjnej, ważeniowej interpretacji ustaw zwykłych, w trakcie której ważenie zasad służy nie celom inferencyjnym, lecz ustaleniu konstytucyjnie akceptowalnego sposobu wykładni prawa obowiązującego. Natomiast wizja prawa jako statyczno-dynamicznego (mieszanego) systemu normatywnego jest w teorii konstytucyjnego państwa prawa wielce złożona. Posługując się dystynkcją zaproponowaną przez Roberta Alexy’ego (por. Alexy 1981: 185n, 1987: 416n, 1991: 36n), w pracy jako założenie przyjęto rozróżnienie dwu stron systemu prawa: pasywnej i aktywnej. W odniesieniu do kontynentalnego typu systemów prawa (do którego oczywiście należy również prawo polskie) pierwsza strona to, z grubsza rzecz biorąc, tyle co źródła prawa pozytywne-go, spisane bądź zwyczajowe, przy czym w tym kontekście podkreślić należy zdecydowany prymat konstytucji i orzecznictwa sądów konstytucyjnych nad

ustawami zwykłymi i aktami normatywnymi niższej rangi oraz ogromną rolę prawa i sądownictwa europejskiego (unijnego), uzasadniającą tezę o multicentryczności tegoż systemu (zob. np. Łętowska 2005; Kalisz 2007).

W obrębie teorii konstytucyjnego państwa prawa, w którym się tutaj poruszamy, warto też odnotować, że stanowisko tradycyjnego *Gesetzespositivismus* jest współcześnie słusznie traktowanie nie tylko jako anachroniczne, lecz także nawet jako absurdalne. Jak już w latach 90. zauważył jeden z prekursorów włoskiego neokonstytucjonalizmu, późniejszy Prezes włoskiego Sądu Konstytucyjnego Gustavo Zagrebelsky, we współczesnym państwie konstytucyjnym „[u]stawa, kiedyś wyłączna miara wszystkich spraw w dziedzinie prawa, ustępuje pola konstytucji i sama staje się obiektem badania. Zostaje zdetronizowana na rzecz aktu wyższej rangi” (Zagrebelsky 1995: 40). Wtórował mu twórca pozytywistycznego konstytucjonalizmu gwarancyjnego Luigi Ferrajoli: „podleganie sędziego prawu ustawowemu nie jest już, jak w starym paradygmacie pozytywistycznym, podleganiem literze prawa bez względu na to, jakie byłoby jej znaczenie, lecz podleganiem prawu obowiązującemu, to znaczy spójnemu z konstytucją” (Ferrajoli 1999: 26). A jeszcze dobitniej podobne, choć znacznie bardziej kontrowersyjne stanowisko wyraził niedawno jeden z zadeklarowanych zwolenników neokonstytucjonalizmu – Mauro Barberis, twierdząc z perspektywy propagowanej przez niego „prawdziwie realistycznej” teorii prawa (państwa konstytucyjnego), że po upływie dwóch wieków tzw. legislacyjnego stanu prawa „pozostała nam jedynie zdroworozsądkowa, podlegająca obaleniu idea legicentryzmu, że słowo «prawo» nie oznacza nic innego, jak ustawy tworzone przez polityków. To dziwna idea, chociaż rozpowszechniona: demokratyczny parlament powinien być ostatnim miejscem na ziemi, gdzie tworzone jest prawo” (Barberis 2017: 100)³. W dużym stopniu w odniesieniu do granic pasywnej strony systemu prawa najlepiej koresponduje natomiast ze stanowiskiem przyjętym w *Komentarzu* niedawno przedstawiona i przekonująco uargumentowana teza Fredericka Schauera o rozszerzaniu granic prawa, polegającym na uwzględnianiu przez prawników coraz to nowszych kategorii jego materialnych źródeł (Schauer 2017).

³ Przytoczenie tezy Barberisa nie oznacza, że autorzy *Komentarza* ją w pełni akceptują, pokazuje ona jednak dobrze antypozytywistyczny kierunek współczesnej myśli neokonstytucjonalistycznej, której cytowany filozof jest jednym z czołowych przedstawicieli.

Natomiast stroną aktywną systemu prawa stanowią ciągi różnych operacji normatywnych, służących ustaleniu treści prawa i jego urzeczywistnieniu: oprócz tradycyjnie rozróżnianego tworzenia i stosowania prawa stanowią ją rozumowania prawnicze o charakterze interpretacyjnym, walidacyjnym, systematyzacyjnym, inferencyjnym i ważeniowym, dokonywane zarówno przez prawników praktyków, jak i przez przedstawicieli szczegółowych nauk prawnych, przede wszystkim dogmatyków prawa. Warto dodać, że w kontekście teorii konstytucyjnego państwa prawa najważniejszą rolę odgrywają tu rozumowania ważeńiowe (klasyczne już ważenie zasad i wartości prawnych, mające naturę inferencyjną, oraz tzw. ważeniowa interpretacja prawa⁴), których przewaga nad rozumowaniami subsumpcyjnymi staje się oczywista, jeśli zważyć, że o treści prawa (w sensie strony pasywnej systemu) decydują zasady, a nie reguły prawne, które to reguły z zasadami – zwłaszcza tymi, które posiadają rangę konstytucyjną – nie tylko muszą być zgodne, lecz także powinny być w sposób z nimi spójny interpretowane i stosowane.

Przyjęta w *Komentarzu* strategia prowadzenia analiz opiera się na wzorze tworzenia teorii w układzie *bottom-up* (szerzej zob. np. Stelmach, Brożek 2014: 81n; Tkacz 2014: 17n). Dotychczasowe prace poświęcone rozumowaniom prawniczym w konstytucyjnym państwie prawa zazwyczaj przyjmują strategię przeciwną, tj. porządek analiz *top-down*, w którym perspektywa prawodawcy bądź ogólna perspektywa systemu prawa (a nie internalny punkt widzenia prawnika praktyka: sędziego, adwokata, radcy czy prokuratora, na którym spoczywa ciężar argumentacji na rzecz przedstawianych stanowisk procesowych albo podejmowanych decyzji stosowania prawa) stanowi zwykle punkt wyjścia rozważań. Stąd, mimo obecnie powszechnie deklarowanych zamiarów tworzenia teorii prawa społecznie użytecznej i przydatnej dla praktyki prawniczej, prace zdecydowanej większości teoretyków konstytucyjnego państwa prawa adresowane są głównie do teoretyków prawa (por. np. STKKP). W efekcie są to opracowania o ograniczonej wartości poznawczej dla prawników praktyków i dogmatyków prawa, czego w tym *Komentarzu* zdecydowanie pragniemy uniknąć. Dlatego posługując się znanym Viehwegowskim rozróżnieniem prawniczego

⁴ Szerzej na temat odróżnienia od siebie ważenia zasad jako techniki inferencyjnej od interpretacji ważeńiowej, w której ważenie zasad prawnych jest podstawowym elementem wykładni prokonstytucyjnej, zob. niżej, esej Araszkiewicza: 145n.

myślenia systemowego i myślenia problemowego, przyjęliśmy, że na tyle, na ile to tylko możliwe, rozważania przedstawione w *Komentarzu* odpowiadać powinny myśleniu problemowemu (por. np. Lewandowski 2013: 44). Czy też, innymi słowy: spojrzeniu na prawo i jego źródła nie z perspektywy systemowej, lecz z perspektywy rozstrzyganej sprawy (Aguiló 2015: 1027).

Nawet jednak gdy przyjmujemy strategię analiz w układzie *bottom-up*, w książce nie może zabraknąć pewnego syntetycznego preludium, z jednej strony objaśniającego koncepcje i podstawowe pojęcia teoretycznoprawne wykorzystane w przedstawionych w zasadniczej części książki komentarzach do poszczególnych argumentów (toposów) prawniczych, a z drugiej ogólnie wprowadzającego w aksjologię polskiej Konstytucji z 1997 r. Z tego powodu właściwą treść *Komentarza* poprzedzają trzy eseje – autorstwa Justyny Holocher, Moniki Florczak-Wątor i Michała Araszkiewicza.

W pierwszym z nich, poświęconym potencjalnym i aktualnym związkom teorii konstytucyjnego państwa prawa z topicznym modelem argumentacji prawniczej, przedstawione zostają podstawowe elementy tych dwu koncepcji, ze szczególnym naciskiem na objaśnienie pojęć teoretycznych używanych w ich ramach. Następnie sformułowana zostaje, dotąd niewystępująca w literaturze przedmiotu, teza o zasadniczej zgodności wizji argumentacji prawniczej w neokonstytucjonalizmie i postpozytywistycznym konstytucjonalizmie prawniczym z topicznym modelem argumentacji prawniczej. Analiza porównawcza podstawowych założeń tych koncepcji pozwala Holocher wyprowadzić wniosek o teoretycznej i praktycznej przydatności tego właśnie modelu argumentacji w odniesieniu do rozumowań prawniczych dokonywanych w konstytucyjnym państwie prawa.

Drugi esej przedstawia aksjologię polskiej Konstytucji z 1997 r. Jest to przedstawienie ogólne, bowiem charakterystykę poszczególnych, najważniejszych w kontekście argumentacyjnym wartości inkorporowanych do Konstytucji RP odnajdzie Czytelnik w odpowiednich komentarzach do poszczególnych konstytucyjnych argumentów prawniczych (zob. toposy nr 2–3, 7, 11, 46, 54, 57–58, 61–65, 67, 71, 73, 79 i 91). Florczak-Wątor rozważa specyfikę aksjologii konstytucyjnej i przedstawia historyczne źródła ideologiczne tzw. kompromisu konstytucyjnego, towarzyszącego uchwaleniu Konstytucji RP. Następnie analizuje zagadnienie rekonstrukcji systemu aksjologicznego konstytucji, poświęcając szczególną uwagę kwestii ważenia zasad i wartości konstytucyjnych w praktyce orzeczniczej.

Wreszcie w trzecim, najobszerniejszym eseju wprowadzającym Araszkiewicz analizuje rozumowania prawnicze oraz treść i strukturę argumentów prawniczych stosowanych w konstytucyjnym państwie prawa. Przyjmując perspektywę uzasadnienia, syntetycznie przedstawia teorię zasad i reguł prawnych, materialny model decyzyjny sądowego stosowania prawa oraz teorię schematów argumentacyjnych, by następnie przejść do analizy trzech podstawowych schematów rozumowań prawniczych: subsumpcji, analogii i wagi (rozumianego jako technika inferencyjna albo interpretacyjna). Rozważania dotyczące tych schematów stanowią podstawę do sformułowania kilku postulatów skierowanych do organów stosujących prawo, związanych z przyjęciem teoretycznej i aksjologicznej perspektywy konstytucyjnego państwa prawa.

Na koniec wypada podkreślić, że książka adresowana jest przede wszystkim do prawników praktyków. Dlatego tam, gdzie tylko jest to możliwe, unikamy w *Komentarzu* hermetycznego żargonu teoretycznoprawnego, a także pogłębionych rozważań zazwyczaj wysoce kontrowersyjnych kwestii filozoficznych i filozoficznoprawnych, skupiając się na teoretycznym, prawnokonstytucyjnym i praktycznym aspekcie analiz. Mamy nadzieję, że to programowe założenie oraz wynikające z jego przyjęcia konsekwencje co do zakresu prezentowanych w książce treści zostaną zaakceptowane przez przedstawicieli teorii prawa, dogmatyki prawa konstytucyjnego i pozostałych dogmatyk prawniczych, niebędących prawnikami praktykami. Zresztą podobnie jak dogmatycznoprawne komentarze do Konstytucji RP, kodeksów bądź ustaw zwykłych, w zamierzeniu autorów nasza książka ma dla Czytelników stanowić jedynie punkt wyjścia do własnych przemyśleń i analiz.

[LITERATURA] *J. Aguiló* (2015), Fuentes del derecho, w: J.L. Fabra Zamora, V. Rodríguez Blanco (red.), Enciclopedia de filosofía y teoría del derecho, vol. 2, México, 1019–1066; *R. Alexy* (1981), Die Idee einer prozeduralen Theorie der juristischen Argumentation, RT Bh. 2, 177–188; *tenże* (1987), Rechtssystem und praktische Vernunft, RT 18, 405–419; *tenże* (1991), Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems, ARSP Bh. 44, 30–44; *M. Barberis* (2017), Ewolucja, konstytucja, bezpieczeństwo. Zarys teorii prawdziwie realistycznej, tłum. M. Krzemiński, O. Pogorzelski, PK I/2, 87–111; *P. Comanducci* (2007), Modelos e interpretación de la Constitución, tłum. M. Ferrer Muñoz, w: M. Carbonell (red.), Teoría del neoconstitucionalismo. Ensayos escogidos, Madrid, 41–67; *L. Ferrajoli* (1999), Derechos y garantías. La ley de más débil, tłum. P. Andrés Ibáñez, A. Greppi, Madrid; *T. Gizbert-Studnicki, A. Dyrda, A. Grabowski* (2016), Metodologiczne dychotomie. Krytyka pozytywistycznych teorii prawa, Warszawa; *A. Grabowski* (2011), W stronę

postpozytywizmu prawniczego. Szkic z metodologii prawoznawstwa, w: P. Jabłoński (red.), Czy koniec teorii prawa?, AUWr 3337, Prawo CCCXII, 147–161; *tenże* (2014), Teoria konstytucyjnego państwa prawa i jej wpływ na argumentację prawniczą, w: M. Aleksandrowicz, A. Jamróz, L. Jamróz (red.), Demokratyczne państwo prawa. Zagadnienia wybrane, Białystok, 57–69; R. *Guastini* (2019), Uwagi o konstytucjonalizacji porządku prawnego. Przypadek włoski (1998), tłum. M. Krzemiński, w: STKPP, 53–82; J. *Holocher* (2017), Topiczna teoria argumentacji prawniczej – między tradycyjną a neokonstytucjonalną koncepcją państwa prawa, w: P. Jabłoński, J. Kaczor, M. Pichlak (red.), Prawo i polityka w sferze publicznej. Perspektywa wewnętrzna, Wrocław, 39–52; A. *Kalisz* (2007), Multicentryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, RPEiS LXIX/4, 35–49; S. *Lewandowski* (2013), Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej, Warszawa; E. *Łętowska* (2005), Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje, PiP LX/4, 3–10; S. *Pozzolo* (2019), Neokonstytucjonalizm i specyficzność interpretacji konstytucyjnej (1998), tłum. A. Ptak, w: STKPP, 83–102; F. *Schauer* (2017), Law's Boundaries, HLR 130, 2434–2462; J. *Stelmach*, B. *Brożek* (2014), Theorie der juristischen Verhandlungen, tłum. P. Seraphim, Baden-Baden; S. *Tkacz* (2014), O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii), Toruń; S. *Wronkowska* (2007), O stanowieniu i ogłaszaniu prawa oraz o kulturze prawnej, PiP LXII/4, 3–15; G. *Zagrebelsky* (1995), El derecho dúctil. Ley, derechos, justicia, tłum. M. Gascón, Madrid.

Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>